

עשרת הדיברות – שנים עשר הלאווין

פתיחה

לכאורה, הכול יודעים 'עשרת הדיברות'. אמנם חלוקים מהו הדיבר הראשון ועד היכן הוא,¹ אולם התבנית המספרית של "עשרת הדברים" (= 'עשרת הדיברות') הלאו מפורשת בתורה, שלוש פעמים: "...ויכתב על הלוח את דברי הברית עשרת הדברים" (שמות ל"ד, כח, בלוחות השניים), "ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לחות אבנים" (דברים ד', יג, בלוחות הראשונים), "ויכתב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש ביום הקהל..." (דברים י', ד, בלוחות השניים, כראשונים). ולפי שהתבנית המספרית מפורשת בתורה וידועה לכול, שוב אין שואלים שאלות יסוד, ואין בודקים ואין מעיינים כראוי. זה קרוב לעשרים שנה, שאני שואל רבים וטובים – כמה לאווין יש בעשרת הדיברות?² – וכבר שאלתי חכמים וראשי ישיבות, פשוטים ואנשי ציבור, מרנן ותלמידיהון, אנשים ונשים, בארץ ובתפוצות, ו"אחד מאלף לא מצאתי".³

רוב התשובות שקיבלתי חשפו את העובדה המעציבה שרבים רבים "יודעים" "עשרת הדיברות" על פי הטקסט חסר הפשר המוצב על ארונות קודש רבים, שם לא ברור כלל מה "לא יהיה", ומה "לא תשא", וכן, "זכור את" מה? ו"כבוד את" מי? – טקסט חסר ומקוטע זה, אונס את 'הלוח הראשון' להתכוון לתוך "תבניות" של שתי מילים, מפני שזאת התבנית של "לא תרצח", "לא תנאף" ו"לא תגנב", ומתעלם מכפילותו של "לא תחמד". ונוסף לכול, עוד כרוכות בזה הצגת פסוקים שלא פסקם משה.⁴ על פי טקסט זה יש רק שבעה לאווין בעשרת הדיברות, שניים בלוח הראשון, וחמישה בלוח השני. אולם עיון חטוף בתורתנו הקדושה בפרשת יתרו, יוכיח מיד שאין

1. ראה: מ' ברויאר, פרקי מועדות ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 386-379.
2. "לאווין" כחובת האדם כמוכן, להוציא "כי לא ינקה ה'..." כל ה"לאווין" שבעשרת הדיברות כמוכן האמור, גם נמנו במניין הלאווין בספר המצוות לרמב"ם, לאוין א', ב', ה', ו', ס"ב, ש"כ; ולעומתם: רפ"ט, שמ"ז, רמ"ג, רפ"ה, רס"ה, רס"ו.
3. "לבד ראה זה מצאתי" – ראש ישיבה אחד (אלופי ומיודעי, הרב יעקב מדן, שהתנ"ך והתלמוד וההלכה מחוורים לו כשלמה), ושתי בנות צעירות מתל אביב, שפשוט ספרו וידעו.
4. ברכות יב ע"ב, ויוצרים בעם רושם קבוע של פסוקים מסולפים.

זה אלא הבל, וספירת הלאווין תראה לנו מיד, שיש בלוח הראשון שישה לאווין, וכנגדם שישה לאווין בלוח השני, וכך הם מסודרים במבנה פשוט – המובא כאן, לעת עתה, בלי המסגרת האמונית של הלוח הראשון שתובהר בהמשך:

1. לא יהיה לך אלהים אחרים על פני	7. לא תרצח
2. לא תעשה לך פסל וכל תמונה	8. לא תנאף
אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת	
ואשר במים מתחת לארץ	
3. לא תשתחוה להם	9. לא תגנב
4. ולא תעבדם	10. לא תענה ברעך עד שקר
5. לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא	11. לא תחמד בית רעך
6. לא תעשה כל מלאכה [ביום השבת]	12. לא תחמד אשת רעך
אתה, ובנך ובתך, עבדך ואמתך, ובהמתך,	שדהו ועבדו ואמתו
וגרך אשר בשעריך.	ושורו וחמורו וכל אשר לרעך.

ארבע פעמים מופיע בתורה מבנה של שנים עשר, שמחולק לשניים – שישה כנגד שישה. שלוש מהן (לחם הפנים, בגדי כוהן גדול, גריזים ועיבל) ידועות למדי, ודווקא זו שבעשרת הדיברות כמעט שאינה ידועה. כפי הנראה, תבנית 'הדברים' (= 'הדיברות') – עשרה – כופה את עצמה על תודעתנו, עד כדי כך שאיננו מתבוננים עוד בתבניות היסוד. עצם העובדה שיש בפרק אחד שתי תבניות מספריות אינה צריכה להפתיענו. 'עשרה מאמרות' בבריאה שבבראשית פרק א', בכל דרך שנמנה את העשירי, ⁵ מתכנסים בתוך ששת ימים, שנתונים גם הם לחותמו של יום השביעי (= שבת). כך גם **שנים עשר הלאווין**, נתכנסו לתוך 'עשרת הדיברות'. לפני שנברר, מדוע התכנסו שנים עשר הלאווין לתוך 'עשרת הדיברות', כדאי שנבחן את 'סוד השנים עשר' – מה סגולותיה של תבנית מספרים זו?

6 כמו 12 הם מספרים משוכללים, שמתחלקים ביעילות רבה (ל-2 ו-3; גם ל-4 ו-6). לפיכך עוצבו לפיהם שעות היממה (2×12), כלומר, השעון, חלוקת המעגל ל-360

5. המשנה (אבות פ"ה מ"א) מונה 'עשרה מאמרות' בבריאת העולם, והגמרא מקשה "והלוא תשעה הם? ומשיבה – "בראשית נמי מאמר הוא" (ראש השנה לב ע"א, מגילה כא ע"ב). רש"י לבראשית א', א מפרש את הפסוק שאינו אלא פתיח להמשך, ואיננו מאמר. רמב"ן לעומתו מחשיב את בראשית כמאמר בפני עצמו, שיש לו חשיבות עליונה. לפי רש"י צריך לומר שהמאמר העשירי הוא אחד משלושה: א. "ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו..." (א', כח), ואז יש **שני** מאמרות בבריאת האדם; ב. השבת – "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו (ב', ג); ג. "ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו" (ב', יח), והשלמת הבריאה בפרק ב' בהשלמת יצירת האדם – אישה מאיש.

מעלות, וגם לוח השנה, על פי השיטה שפיתחו המצרים ולעומתם השומרים והבבלים,⁶ עוד לפני תקופת האבות. חודש הוא בקירוב 30 יום,⁷ ושנים עשר חודשי ירח הם בקירוב שנה שמשית.⁸ בלוח השנתי המוכר, אחרי כל ההבדלים, ישנם 12 חודשים, וגם הם נחלקים לשתי מערכות של שישה חודשים (חורף וקיץ), וכל אחת מהן פותחת חודש בחגים, הלוא הם תשרי וניסן כשני ראשי שנה, בתורה⁹ ובמשנה (ראש השנה פ"א מ"א). גם שנים עשר שבטי ישראל מסודרים לפיכך, באורח לא מקרי,¹⁰ במספר מותאם אל תבנית הריבוי המשוכלל והשלם, בטבע ובשכל האנושי. ארבע פעמים אנו מוצאים בתורה את תבנית השנים עשר כשהיא מתחלקת שישה כנגד שישה:

1. בלחם הפנים שבמשכן, שתיים עשרה חלות, בשתי מערכות (ויקרא כ"ד, ה-ו).
2. בבגדי הכהן הגדול – בחושן המשפט (שתיים עשרה אבנים במערך אחד – שמות כ"ח, יז-כא), ובאבני השוהם שעל הכתפיים ועליהן חקוקים שמות בני ישראל – שישה כנגד שישה (שם, ט-י).
3. בברית התורה בארץ, ברית גריזים ועיבל, יש שנים עשר פסוקי 'ארור', במערך אחד, ללא חלוקה, ועל כל אחד מהם ענו העם 'אמן' (דברים כ"ז, טו-כו). לעומת שנים עשר 'ארורים' התייצבו (נציגים של) שנים עשר שבטי ישראל, והם נחלקו שישה-שישה: שישה עמדו על הברכה בהר גריזים, ושישה עמדו על הקללה בהר עיבל (שם, יב-יג). חז"ל למדו מחלוקה זו שנאמרו גם שנים עשר פסוקי 'ברוך', לעומת פסוקי 'ארור' המפורשים בתורה (משנה סוטה פ"ז מ"ה).
6. כל הלוחות העתיקים והחדשים מבוססים על 6-12-30-360, **כנקודת מוצא**. המצרים "ויתרו" על הירח, קבעו 12 "חודשים" שרירותיים בני 30 יום, והוסיפו 5 ימי חגיגות לראשית השנה, וקבעו לוח שמשי. הערבים דבקו בחודשי הירח המדויקים, ו"ויתרו" על השמש כליל, ואילו רוב העמים העתיקים – הבבלים והאשורים, העבריים והכנענים, היוונים והרומאים (עד ימי הקיסרות), נצמדו לחודש ירחי, שנה שמשית, עם שיטת העיבור. אצל כולם היו 12 חודשים בשנה רגילה, עם שתי התחלות, שהיו בהן חגים – בסתיו ובאביב.
7. פחות חצי יום לערך בחודש ירחי.
8. פחות 11 יום לערך.
9. שמות י"ב קובע מניין חודשים מהאביב, וכך בויקרא כ"ג ובדברים ט"ז, ועוד. אולם חשבון שנות השביעית בויקרא כ"ה מוכיח בבירור, שהשנה החקלאית מתחילה סמוך לעונת הזריעה, ושנת היובל מתחילה ביום הכיפורים.
10. ראה **שנים עשר** בני נחור (בראשית כ"ב, כ-כד), **שנים עשר** בני ישמעאל (כ"ה, יג-טז), **שנים עשר** בני בניו של עשו (ל"ו, יא-יד, בלי עמלק, כמובן), וראה מזבח אליהו (מל"א י"ח, לא): "ויקח אליהו שתיים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך".

4. במקביל ובשונה אנו מוצאים גם בברית סיני "שתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל", במערך אחד, ללא חלוקה (שמות כ"ד, ד), ואילו הלאוין **שבועשרת הדיברות, הם שנחלקים שישה-שישה**, באופן שקל לראות את היחס ביניהם, את ההקבלות, ובעיקר את ההבדלים – שישה 'בינך' (= עם ישראל) לבין "ה' אלהיך" – ושישה, 'בינך' לבין "רעך", בני האדם.

ההבדל הזה שבין שני הלוחות ניכר ביותר גם מתוך כך שבחמשת הדיבורים הראשונים (ובהם ששת הלאוין) יש הסבר נרחב ותורת גמול שלמה, ואילו בדיבורים האחרונים נשמע רק צו בעל תוקף מוחלט וכולל. אין בהם שום הסבר, שום תוספת, שום עונש – רק התוקף המוחלט של הלאו לבדו: "לא תרצח! לא תנאף! לא תגנב!..."

* * *

לעומת ששת הלאוין, חמש פעמים נזכר הביטוי "ה' אלהיך" (כביטוי מפתח) בחמשת הדיבורים הראשונים:¹¹

1. **אנכי ה' אלהיך** אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים
2. **כי אנכי ה' אלהיך** אל קנא פקד עון אבת על בנים...
3. **לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא**...
4. ...ויום השביעי **שבת לה' אלהיך**...
5. **כבד את אביך ואת אמך** למען יארכוון ימיך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.

ואילו בחמשת הדיבורים האחרונים אין ביטוי זה מופיע, ולא ביטוי דומה לו. מסתבר, אם כן, שחמשת הדיבורים הראשונים אכן מוגדרים על ידי חמש הפעמים שמופיע בהם הביטוי "ה' אלהיך". "אנכי ה' אלהיך" פותח וסוגר את היחידה הראשונה, ומגדיר אותה היטב כדיבור כפול המבטא את הופעת ה' כגואל וכמצווה, ומתוך זה באים איסורי המרידה בו, דהיינו, איסורי עבודת אלילים. הביטוי השלישי מגדיר את איסור נשיאת שם "ה' אלהיך לשוא", הרביעי את ייחודו וקדושתו של יום השבת "לה' אלהיך", והחמישי מגדיר את אדמת האבות "אשר ה' אלהיך נתן לך", שהיא מטרת יציאת מצרים ומטרת הברית כולה, כפי שמתבטאת בכל הלוח הראשון.¹² ככל הנראה, המסגרת המקיפה והתומכת של הלוח הראשון, שהביטוי הזה הוא הביטוי העיקרי

11. ראה ראב"ע בפירושו הארוך בספר שמות ל"אנכי" וגם ל"כבד", וכן בפירושו רמב"ן שם, מדוע "כבד" שייך ללוח הראשון.
12. ראה בהמשך על הקשר הברור בין הפתיחה ("אנכי... אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים") והסיום ("למען... על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך"), שמתחברים ממש למשפט אחד.

והמגדיר בה, היא אשר יצרה את המבנה המספרי של 'חמישה דיבורים' בלוח הראשון, ומבנה זה כנס אליו את 'ששת הלאווין', והפך למבנה העיקרי. ממילא נוצר הכרח לכנוס גם בלוח השני שישה לאווין בחמישה דיבורים, על ידי כפילותו של "לא תחמד". כך מתבלטים ההבדלים הגדולים בין הלוח הראשון והשני: שלוש פעמים מופיע "כי" בחמשת הדיבורים הראשונים (= ששת הלאווין), ופעם אחת מופיע הביטוי "למען":

כי אנכי ה' אלהיך אל קנא...
כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא.
כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, את הים ואת כל אשר בם, וינח ביום השביעי...
למען יארכון ימיך על האדמה...

בחמשת הדיבורים האחרונים אין מילות הסבר. כלומר: בין האדם ובין ה' יש צורך במסגרת תומכת – בהסבר לאזהרות, במתן משמעות ובתורת גמול. לעומת זאת, בין בני האדם – כל המוסיף גורע!
ויש לשאול: מדוע לא יספק אותנו ההסבר היסודי והעמוק, רב המשמעות, שבפסוק: "שֶׁפֶךְ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דְּמוֹ יִשְׁפֹךְ – כִּי בְצַלֵּם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט', ו)? – ככל הנראה, הסבר זה מתאים לשבע מצוות בני נח הדורשים הסבר ומשמעות במיוחד בשפיכות דמים ובניאוף. אולם במתן תורה לישראל מופיע התוקף המוחלט לבדו, ועל כן בעשרת הדיברות – רק "לא תרצח"!
גם לא די לנו במוסר הטוב שבמשלי באשר למצוות "לא תחמוד":

כי נר מצוה ותורה אור, ודרך חיים תוכחות מוסר. לשמרך מאשת רע, מַחֲלֶקֶת לְשׁוֹן נְכָרִיָּה. אל תחמד יפיה בלבבך, ואל תקחך בעפעפיה. כי בעד אשה זונה עד ככר לחם, ואשת איש נפש יקרה תצוד (משלי ו', כג-כו).

המוסר הטוב, כמו שבע מצוות בני נח, יש בו רוח של הסבר ושכנוע, של הבנת הערך והמשמעות, או לפחות של הבנת הסכנות הנובעות מן החטא, כמו בהמשך פסוקי משלי: היחתה איש אש בחיקו, ובגדיו לא תשרפנה. אם יהלך איש על הגחלים, ורגליו לא תכוונו. כן הבא אל אשת רעהו, לא ינקה כל הנגע בה (שם, כז-כט).
ועוד נאמר שם:

נֶאֱפָף אִשָּׁה חֶסֶר לֵב, מִשְׁחִית נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָה (שם, לב).
אולם התורה יש בה יותר מן המוסר הטבעי, ומשבע מצוות בני נח גם יחד.

התורה ניתנה מן השמים, בהר סיני, לא כדי לחדש ערכים ומוסר, בפרט בין אדם לחברו, שהרי הם ידועים לכל אדם באשר הוא אדם, ומעוגנים במוסר הטבעי ובשבט מצוות בני נח. התורה מן השמים מחדשת בעולם דווקא את הניסוח התקיף, הפשוט והמוחלט: "לא תרצח" ! "לא תנאף" !

ניסוח משפטי מותנה (קזואיסטי), אשר מדגיש את העונש ולא את האיסור מופיע בצורות שונות בכל מערכות המשפט שבעולם העתיק ובעולם החדש, אבל איננו הולם את הופעתה הייחודית של תורה מן השמים. אמנם גם בתורה מופיע ניסוח משפטי קלסי (קזואיסטי), במקומות רבים, למשל: "כי ימצא איש גנב נפש מאחיו מבני ישראל והתעמר בו ומכרו, ומת הגנב הוא ובערת הרע מקרבך" (דברים כ"ד, ז), והוא מכלל "המשפטים" שאפשר למצוא כיוצא בהם בכל העולם. אולם דווקא במעמד הר סיני נאמר: "לא תגנב" [נפש] !

ניסוח כזה אין דומה לו בכל העולם – רק בתורת משה, ובאלה שלקחו ממנה. מאבי מורי ד"ר יחיאל בן-נחום ז"ל, איש מקרא ולשון, למדתי את ההבדל בין "אל" לבין "לא".¹³ "אל" מפציר, מסביר, משכנע אף מתחנן; הוא פותח בתנועה הגרונית הארוכה (א), ורק בסופו נעצר בלשון. לעומת זאת, היסוד הלשוני, התקיף, החד, הברור והמצווה (ל) הוא השולט ב"לא", והוא הקובע איסור מוחלט (אפודיקטי), ממקור הסמכות האלוהי (הטרנסצנדנטי), במיוחד בתחומים שביין אדם לאדם:

לא תרצח ! לא תנאף ! לא תגנב ! לא תענה... ! לא תחמד... !

אמנם, חמשת הדיבורים וששת הלאווין, שביין אדם לאדם (עם התוקף המוחלט האלוהי), נחלקים לשניים: "רעך" מבדיל ביניהם.

"לא תרצח ! לא תנאף ! לא תגנב !" הם ציוויים מוחלטים שביין אדם לאדם, באשר

הוא אדם!¹⁴

13. ראה: יחיאל בן-נחום, **ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון**, אלון שבות תשס"ו, שער רביעי (כ' רבת הפנים), חלק א, פרק ג, עמ' 253-260.

14. וכך נאמר במכילתא דרבי ישמעאל: "לא תרצח, למה נאמר? לפני שנאמר, שפך דם האדם [באדם דמו ישפך] (בראשית ט', ו), עונש שמענו, אזהרה לא שמענו – תלמוד לומר: **לא תרצח**" (מסכתא דבחדש יתרו פרשה ת, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 232). לכאורה נראה להפך מלשון הרמב"ם, תחילת הלכות רוצח. אולם דברי הרמב"ם בפירושו המשניות (כלים פ"ב מ"ז) מפורשים שכל מעשי עוול מוסרי נתעבים כשלעצמם לפני ה' – "נעשו עם מי שנעשו" (על פי הפסוק במידות ומשקלות, דברים כ"ה, טז), ומהרש"ל הסביר זאת בכך, שהתורה ניתנה לישראל, ולכן האיסור הפורמלי מכוון לבני ישראל, וכלפי גויים פועל עיקרון מוסרי כללי, להתרחק מן הכיעור ומן העוול באשר הוא (ים של שלמה, בבא קמא סב) – והדבר מוכח מספר המצוות לרמב"ם, לאו רפ"ט.

לעומת זאת, "לא תענה ברעך עד שקר! לא תחמד בית רעך! לא תחמד אשת רעך! – ועבדו ואמתו, ושורו וחמורו וכל אשר לרעך" קובעים גדרי מוסר בין אדם לחברו ממש. מדוע אין גם כאן – 'לא תשקר, ולא תחמוד' – כלליים ואוניברסליים?¹⁵ שני הסברים אפשריים לענ"ד:

1. דיבר הכתוב בהווה, בסכסוכים הרגילים בין קרובים וחברים,¹⁶ המגיעים תכופות לבתי המשפט, או בניסיונות מגונים להשתלט על נשים ועל רכוש בדרכי תאוה וחמדת ממון. רוב הסכסוכים בעולם האנושי מתרחשים בתוך משפחות, ובין חברים, שותפים ושכנים. על כן באיסורי חמדת הממון והנשים ועדויות השקר, באה התורה להדגיש את הפגיעה ב"רעך", המוסיפה חומרה על עצם המעשה: אסור לשכוח ברית אחים ולא את הרעות גם – ודווקא – בשעת סכסוך.
2. אין התורה באה להטיל על האדם איסורים מוחלטים, שהם מעבר ליכולת האנושית. אנשים נאלצים לשקר לפעמים מול שליטים זרים ופקידים מתנכרים, כדי להינצל ולשרוד, כמו בהטעיית אברהם כלפי פרעה ואבימלך ("אחותי היא").¹⁷ בני האדם אינם "מלאכים", יש בהם תאוה וחמדת ממון וקשה שלא יתאוו אף פעם. זו מידת חסידות מופלגת, והנורמה המחייבת אינה צריכה להעמיד דרישות מוסריות מופלגות מדרגת רוב בני האדם.¹⁸ אבל עדות שקר בדין, או חמדת ממון ואישה כלפי "רעך", שאָתו אתה חי וקשור בקשרי שכנות, חברות, עבודה ומשפחה, הם מעשי נבלה חמורים במיוחד ואסורים באופן מוחלט.

לפי הפירוש הראשון "רעך" מוסיף חומרה, ואילו בפירוש השני הוא מצמצם את תחולת האיסור מן התורה, על כל פנים ל"רעך" מישראל, ובדרך כלל, לסכסוכים הרגילים.

* * *

כשאנו חוזרים אל חמשת הדיבורים הראשונים (עם ששת הלאוין), אנו מוצאים גם בהם שתי קבוצות. שני דיבורים (וארבעה לאוין) בלשון גוף ראשון, מדבר ("אנכי; הוצאתיך; על פני; כי אנכי; לשנאי; לאהבי ולשמרי מצוֹתֵי") – שלושה דיבורים (שני לאוין,

15. ראב"ע בפירושו הקצר (כ', יב) העיר על ההבדל, אבל לא הסביר.
16. קרוב לזה הסברו של ראב"ע (בפירוש הארוך על פסוק יד) על "לא תחמד", עם משל הכפרי ובת המלך, שלא יחמדנה כי יודע שהיא רחוקה ממנו ומנועה לעולם, ואין לו שום מחשבה עליה.
17. ראה ביקורתו החריפה של רמב"ן נגד אברהם אבינו (בפירושו לבראשית י"ב, יג), וראה תגובת המהר"ל (גבורות ה' פ"ט) שנחלץ להגן על אברהם בכל תוקף, וטוען שאברהם נהג כדין.
18. ראה מה שכתב הראי"ה קוק זצ"ל בהסברו על טעמי המצוות בהיתר אכילת בשר אחרי המבול, ב'טללי אורות', מאמרי הראי"ה א, ירושלים תשד"ס, עמ' 26-28, וב'אפיקים בנגב', הפלס, תרס"ג, נדפס בתוך: מ"י צוריאל (עורך), אוצרות הראי"ה ב, שעלבים תשמ"ח, עמ' 743-748.

ושתי מצוות עשה) בלשון גוף שלישי, נסתר ("שם ה' אלהיך; כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא; שבת לה' אלהיך; כי ששת ימים עשה ה'... וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו; ...על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך"). שני דיבורים לעומת **שלושה** ב"לוח הראשון", ו**שלושה** דיבורים לעומת **שניים** ב"לוח השני".
הבחנה זו מתחזקת מתוך הקשר הברור בין הדיבור השלישי לדיבור התשיעי, בין איסור שבועת שווא לאיסור עדות שקר/שווא:

<p>בלשון כללית ומוחלטת: לא תרצח! לא תנאף! לא תגנב!</p> <p>בלשון "רעך": לא תענה ברעך עד שקר/שווא לא תחמד בית רעך... אשת רעך... וכל אשר לרעך</p>	<p>בגוף ראשון, מדבר: אנכי ה' אלהיך... לא יהיה לך כי אנכי ה' אלהיך... מצוֹתִי</p> <p>בגוף שלישי נסתר: לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא ...ויום השביעי שבת לה' אלהיך... כבד את אביך ואת אמך... אשר ה' אלהיך נתן לך</p>
--	--

על ההבחנה בלוח הראשון בין גוף ראשון (= מדבר), לבין גוף שלישי (= נסתר) אמרו חז"ל (בבלי מכות כד ע"א): **"אנכי ולא־יהיה־לך – מפי הגבורה שמענום"**,¹⁹ ושאר המצוות (תרי"א, כגימטרייה של "תורה") מהווים כעין המשך ופירוט של דבר ה' המפורש שנאמר במישרין "מפי הגבורה". פשוטו של מקרא כאן מתפרש היטב לפי דעתו של רמב"ן²⁰ בפירושו לדיבור השלישי – לא תשא: בני ישראל שמעו והבינו את דבר ה' – מ"אנכי ה' אלהיך... ו"לא יהיה לך אלהים אחרים על פניי", ועד "לא־הבי ולש'מרי מצוֹתִי". רק אז "פרחה נשמתם"²¹ ולא יכלו עוד לקבל ולקלוט – רק שמעו "קול גדול ולא יסף". על כן פירש להם משה, בלשון נסתר, את הדיבורים הבאים.
חזוק מסוים לדרך זו יש גם בהשוואת עשרת הדיברות בין שמות לדברים. ב'אנכי...' ו'לא יהיה לך' (כחידה אחת) אין הבדלים²² אלא וי"ו של "כל תמונה" כנגד וי"ו של "על שלשים" (והכתיב של "מצוֹתו" בדברים).²³ גם ב"לא תרצח (ו) לא תנאף (ו) לא תגנב..." אין הבדלים אלא וי"וים; ב"לא תשא" אין שום הבדל. לעומת זה, בשני

19. על קביעה זו בנה הרמב"ם את יסודות שיטתו, בספר המצוות ובתחילת חיבורו הגדול לפיה **מצוות האמונה** הן מצוות עשה מחייבות.
20. בשונה מפירושו של הרמב"ם במורה נבוכים ב, לג.
21. ראה: שבת פח ע"ב.
22. ראה ביאורו המקיף של ראב"ע, בפירושו הארוך לשמות כ', א.
23. בדברים כתיב: "מצוֹתו" וקרי: "מצוֹתִי", במקביל ל"מצוֹתִי" בשמות. אולי אפשר להסביר זאת כרמיזה למעבר לנסתר.

הדיבורים שבסוף כל 'לוח' – בשבת וכיבוד אב ואם, כמו בעד שקר/שווא, ובלא תחמד/לא תתאוה, קיימים הבדלים ניכרים, המבטאים מורכבות²⁴ (לעומת "לא תשא" שהוא פשוט, וקשור ונסמך אל שני הדיבורים הראשונים). הלוא הם מנוסחים בלשון שאמר להם משה לישראל, מה שהוא שמע בדבר ה' והבין, ואילו הם שמעו אבל לא היו מסוגלים עוד להבין.

* * *

1. מבנה שני הדיבורים הראשונים

נשוב, אם כן, אל שני הדיבורים הראשונים, שהם דבר ה' הישיר בגוף ראשון, ונעיין במבנה שלהם כ**יחידה אחת**. בלשון הכולל של שני הדיבורים הראשונים ישנו מבנה סגור-מתהפך (כיאסטי):

אנכי ה' אלהיך

אשר הוצאתיך מארץ מצרים

מבית עבדים ← לא יהיה לך אלהים אחרים

על פני.

לא תעשה לך פסל וכל תמונה

אשר בשמים ממעל²⁵

ואשר בארץ מתחת

ואשר במים מתחת לארץ

לא תשתחוה להם

ולא תעבדם

כי אנכי ה' אלהיך אל קנא²⁶

פקד עון אבת על בנים

על שלשים

24. על ההבדלים בין שמות לדברים בדיבור השבת, ראה מאמרי, 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו', **מגדים** ט, תש"ן, עמ' 15-26.

25. הבאתי את הפירוט באותיות קטנות, כדי להבליט את ארבעת הלאווין וכך גם בהמשך.

26. מתבקשת ההשוואה של הגמול בדיבור השני עם י"ג מידות ("פקד עון אבת על בנים...") נאמר

בשניהם), שיש בהם גם רחמים וחנינה והארכת אף כלפי חוטאים, ועל פיהם נתפרש הדיבור השני בלוחות השניים, כמפורש בתפילת ההתגלות למשה, אחרי חטא העגל (שמות ל"ד, ה-ז). על פי הכתוב בלוחות, יש רק מידת קנאה כלפי "שנאי", ואין אפשרות של סליחה, ולכן שבר משה את הלוחות.

ועל רבעים לשנאי
ועשה חסד לאלפים לאהבי
ולשמרי מצותי

המבנה הזה חושף לפנינו ארבעה לאוויין שונים ועקרוניים²⁷ והם מוקפים פעמיים "אנכי ה' אלהיך" – תחילה וסוף – כמו מסגרת אמונית מחייבת לארבעת הלאוויין שבתוך המבנה.

מסגרת כפולה זו – "אנכי ה' אלהיך" – כוללת עבר ועתיד – חסד הגאולה ממצרים עם אמונת ההשגחה ותשלום הגמול בשכר ועונש לכל הדורות. בכך היא מציבה את עיקרי האמונה כמקיפים, מסבירים ומבססים את האיסורים על עבודת אלילים לכל סוגיה. מכאן ברור גם ש"אנכי" איננו רק פתיחה המגדירה את המצווה להמשך,²⁸ אלא תביעה מחייבת ומוגדרת, שיש בה מצווה על זכירה, קבלה ואזהרה. בצדק ראו בה חז"ל מצווה, וכך מנה אותה הרמב"ם כמצווה הראשונה.

גם השימוש ב"אנכי" במקום "אני"²⁹ מוכיח זאת, ודווקא מתוך ההשוואה המתבקשת למאמר ה' לאבר[ה]ם. "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים" (בראשית ט"ו, ז), שאינו אלא פתיח להמשך, והוא העיקר: "לתת לך את הארץ הזאת לרשתה". "אני" הוא חיווי פשוט, ו"אנכי" תמיד טעון מתח. "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", הוא לשון מחייב, כמו: "שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך אלהים אלהיך אנכי" (תהילים נ"ו).

2. הלאוויין

מכאן לארבעת הלאוויין: הראשון בארבעת הלאוויין הוא האיסור הבסיסי שלא לקבל אלוהות אחרת, אפילו בתודעה: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני".³⁰

27. התודעה המקובלת והרווחת של "אנכי" אחד, פותח, ולאחריו לאו אחד ("לא יהיה לך"), מעוגנת בעיקר בטקסט הקטוע והמטעה שמוצב על רבים מארונות הקודש, וראה בפתיחה לעיל.

28. ראה ראב"ע בפירושו הארוך לשמות כ', א.

29. העברית המקראית משתמשת גם ב"אני" וגם ב"אנכי", ובגיוון משמעות. שאר השפות השמיות משתמשות, בדרך כלל, רק באחד מהם, 'אָנָא' (ערבית, ארמית, אתיופית), או ב'אֲנֹכִי' (אכדית, מואבית, כנענית), ובשפות בודדות (אוגריתית, פניקית) בשניהם באותו מובן, כגון, אותו המשפט בדיוק, פעם ב'אני' ופעם ב'אנכי'. ראה: L. Köhler, W. Baumgarten et al., *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament I*, Leiden 1994, pp. 71-72. עובדה זו חושפת מורכבות של סגנונות המוטבעת בלשון המקרא מיסודה. לפיכך, סגנונות שונים בתורה האחת אינם צריכים להפתיענו, ואף אינם צריכים להוביל למסקנות ביקורתיות בהכרח, באשר הם מכבשונה של העברית המקראית.

30. רמב"ם בספר המצוות, לאוויין, מצוה א', ובהלכות יסודי התורה פ"א, ה"ו.

הלאו השני הוא האיסור לעשות "פסל" – דהיינו³¹ – "כל תמונה" המתייחסת לכוחות הטבע, "אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ" (דהיינו, מי התהום ומי הימים גם יחד, שהם עמוקים מן הארץ). איסור זה כולל עשיית פסל, גם אם אין מאמינים בו³² כלל.

רק אחר כך באים איסורי הפולחן (מתוך תודעה, אך לא תמיד מתוך אמונה) – "לא תשתחוה להם" – בין אם הם בעיניך אלילים, ובין אם הם "רק" פסלים ותמונות; "ולא תעבדם" – כלומר, לא תקריב להם קרבנות ולא תתפלל לפניהם. גם כאן, ההשתחויה מבטאת תודעה, והעבודה היא מעשה פולחני, או שאלה הם מעשים משלימים.

כך אוסרים ארבעת הלאווין את כל צדדי האלילות המתייחסת לכוחות הטבע (= פסלים), או לאלוהות אחרת כלשהי ("על פני") בתודעה או במעשה, בהכנה או בעבודה.

הדיבור השלישי מצטרף לשני הראשונים מבחינת התוכן (יראת ה' אלהיך), עם שהוא עובר לגוף שלישי, נסתר, מבחינת הצורה:

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא

כי לא ינקה ה'

את אשר ישא את שמו לשוא

המושג החדש שבדיבור השלישי הוא "שם ה' אלהיך".³³ המושג "שם" מתייחס לגילוי מסוים של ה' בעולם או בתודעה האנושית, והוא מתבטא למשל בשבועה בשם ה': "ולא תשבועו בשמי לשקר" (ויקרא י"ט, יב); "ובשמו תשבוע" (דברים ו', י"ג; י', כ); "שמעו זאת בית יעקב הנקראים בשם ישראל... הנשבעים בשם ה'..." (ישעיהו מ"ח, א). אותו המושג, כשהוא מתייחס למקום ההתגלות, מופיע מיד אחרי הדיברות: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" – כלומר בכל מקום מיוחד להתגלות שם ה' לבני אדם בזמן מסוים³⁴ – "אבוא אליך וברכתיך" (שמות כ', כ); והוא הוא "המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכן שמו שם" (דברים י"ב, יא).

31. על וי"ו הביאור וקרובותיה ראה: יחיאל בן-נון (לעיל, הערה 13), מעמ' 196, ובפרט בעמ' 199.

32. רמב"ם, ספר המצוות, לאווין, מצוות ב' ג' וד', ובהלכות עבודת כוכבים, פרק ב'.

33. נשיאת שם ה' לשוא, הוא ביטוי ייחודי, והוא מופיע רק בעשרת הדיברות. הביטוי הקרוב אליו "אשר לא נשא לשוא נפשי, ולא נשבע למרמה" (תהילים כ"ד, ד), מצביע על שבועת שקר, כמקובל.

34. "בכל המקום" הוא יידוע חלקי, כמו: "אל כל המקום אשר נבא שמה, אמרי לי (= עלי) אחי הוא" (בראשית כ', יג), כלומר, אל כל מקום מסוים, אחד באותה שעה, שבו צפויה סכנה.

הדיבור הרביעי מסודר גם הוא במבנה מתהפך מושלם (כיאסטי), בשלושה טורים:

זכור את יום השבת לקדשו

ששת ימים תעבד
ועשית כל מלאכתך
ויום השביעי
שבת לה' אלהיך

לא תעשה כל מלאכה
אתה
ובנך ובתך
עבדך ואמתך
ובהמתך
וגרך אשר בשעריך

כי ששת ימים
עשה ה' את השמים
ואת הארץ
את הים
ואת כל אשר בהם
וינח ביום השביעי

על כן ברך ה' את יום השבת
ויקדשהו

מן המבנה הזה, שסופו מקביל ומשלים באופן ברור את תחילתו, מתפרש היטב גם פירושה של חז"ל,³⁵ ש"זכור" פירושו "קידוש היום" בברכה הנאמרת בפה, שכן "זכור את יום השבת לקדשו" מקביל וסוגר אל "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו". ברכת השבת וקידושו נעשו בכריאת העולם במאמר: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש

תופעת היידוע החלקי נתפרשה בהרחבה, ראה: יחיאל בן-נון (לעיל, הערה 13), עמ' 26-29, 218-234.

35. במכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחודש יתרו פרשה ו, מהד' הורוויץ-רביץ עמ' 229, וכן בבלי פסחים קו ע"א.

אֲתוֹ (בראשית ב', ג). "זכור" מתפרש אפוא על ידי המקבילה שבסיום: האדם נקרא לקדש את השבת כשם שאלהים ברא את העולם,³⁶ וגם קידש את השבת, והכול במאמר. גם פירוש אחר המופיע במכילתא בשם רבי יצחק (ורמב"ן מרחיב אותו בפירושו), מתבאר יפה על ידי המבנה המקביל את פתיחת "זכור" לברכת ה' וקידושו בסיום דיבור השבת ("לקדשו – ויקדשהו"), שהרי "יום השבת" הוא היחיד שיש לו שם בעברית וזוהי ברכתו וקדושתו. היא מובלטת על ידי כך שאין בפרשת הבריאה, ואף לא בתורה בכלל, שמות לימים, אלא מונים אותם לשבת במספרים. בניגוד לאומות העולם ששמרו (עד היום) על השמות האליליים לימים – יום לשמש (Sunday), ויום לירח (Monday) וכו' – "זכור את יום השבת לקדשו" – רבי יצחק אומר: לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין, אלא תהא מונה לשם שבת" (מכילתא שם). כלומר, כשם שבזמננו לא נתן שם בבריאה אלא ליום השבת וכל הימים מוגדרים במספרים לקראת השבת המבורכת והמקודשת, כך גם האדם מישראל צריך לנהוג.

מן המסגרת הרעיונית נפנה אל תוך המבנה ותוכנו העיקרי – איסור המלאכה. הגדרת "כל מלאכתך" של האדם כוללת כאן את מלאכות הבית (שנזכרו כבר בשבת של המן, בפרשת בשלח), כגון, יציאה לליקוט מזון והבאתו אל הבית בכלי, בישול ואפייה, ואולי הכנה – והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו" (שמות ט"ז, ה). מאידך גיסא, כלולות במושג "כל מלאכתך" גם מלאכות השדה (והמפעל) שבהם עובדים כרגיל פועלים ובהמות (או מכונות), והם יוזכרו בסוף פרשת משפטים: "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבֹת למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגֵר" (שמות כ"ג, יד).³⁷ לפיכך ברור שהפירוש "אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגֵרך אשר בשעריך", בא לפרש את האיסור לעשות "כל מלאכה ביום השבת": אתה (כלומר, איש ואשתו יחדיו), ובנך ובתך העושים את מלאכות הבית, לפעמים גם בעזרת "עבדך ואמתך ובהמתך" – והעבדים והבהמות, שעושים את מלאכתך בשדה, לפעמים יחד עם בעל השדה ובניו, ועם הפועלים השכירים שאין להם שדה משלהם – "וגֵרך אשר בשעריך". מלאכות

36. ההנמקה של מצוות השבת בעשרת הדיברות בבריאת העולם מפורשת וברורה במבנה. ההנמקה האחרת המופיעה בספר דברים, הקשרה ליציאת מצרים, עם המבנה השונה שם, נתפרשו בהרחבה במאמרי (לעיל, הערה 24).

37. עוד נאמר שם: "וחג הקציר בְּפֹרֵי מַעֲשֵׂיךָ אשר תזרע בשדה וחג האֶסֶף בצאת השנה באספך את מַעֲשֵׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה" (פס' טז). מכאן ברור שמעשי האדם הם עבודת השדה. ומסתבר שביום טוב נאסרה רק "מלאכת עבודה", כלומר, מלאכת פועלים ובהמות, ולא מלאכת הבית שהיא להנאה, כגון, בישול ואפייה, וכך פירש רמב"ן.

הבית, ובכללן מלאכות ההנאה והבילוי, **יחד עם מלאכות השדה**, ובכללן כל עבודה ופרנסה, **הם יחד** – **"כל מלאכתך"** של האדם. זהו פשוטו של מקרא האוסר **"כל מלאכה"** ביום השבת. הוכחה טובה לכך נמצאת בפסוקים המתארים את הצלחת יוסף בבית פוטיפר: **"וימצא יוסף חן בעיניו... וכל יש לו נתן בידו... ויהי ברכת ה' בכל אשר יש לו בכית ובשדה"** (בראשית ל"ט, ד-ה).

מכאן עולה גם כי על פי פשוטו של מקרא צריך הסבר לכל פעולה המותרת בשבת, ואין צריך שום הסבר מפורט לפעולות אסורות, כי פשוט – הכול אסור! אכן, כך באופן פשטני, הבינו כיתות בית שני, השומרונים והקראים את איסורי השבת.³⁸ אולם חז"ל בתורה שבעל פה לימדונו שיש דברים רבים המותרים בשבת, החל מטלטול כלים,³⁹ וכלה במלחמה ובפיקוח נפש.⁴⁰ מי שקורא רק את הכתובים, ואינו מכיר תורה שבעל פה, מניין ילמד הלכות פיקוח נפש ומלחמה?⁴¹

הדיבור החמישי אין בו לאו, והוא נמצא כולו בטור של המצוות המחייבות תודעה ומעשה, אמונה ומוסר, ברכה וקדושה, שכר ועונש. בכך מתקשר הדיבור החמישי של **'כיבוד אב ואם'** עם הדיבור הראשון, **"אנכי ה' אלהיך"**, כפי שדרשו חז"ל.⁴² היטיב להסביר זאת רמב"ן (בפירושו לפסוק): **"כי השם אבינו הראשון, והמוליד אבינו האחרון... שיודה בו שהוא אביו, ולא יכפור בו לאמר על אדם אחר, שהוא אביו... ולא ישא שם אביו, וישבע חי אבי לשוא ושקר..."**.

גם ביטוי המפתח **"ה' אלהיך"**, גם ההנמקה ומתן הגמול – **"למען יארכון ימיך..."**, קושרים את **"כבוד"** אל הדיבורים הראשונים ולא אל האחרונים, שאין בהם לא הסברים ולא גמול, כפי שהסברנו לעיל. אמנם מבחינת התוכן המוסרי מצוות **'כיבוד אב ואם'** נראית כמקשרת בין המצוות והאיסורים שבין אדם לה' ובין האיסורים שבין אדם לאדם ובין אדם לחברו.

ולבסוף, מראה לנו המבנה של הלוח הראשון את הקשר המעניין בין יציאת מצרים לבין אדמת הארץ באמצעות ביטוי המפתח **"ה' אלהיך"**:

38. ראה למשל ספר היובלים פרק נ'. רק בימינו נוצר הצורך להסביר איסורים דתיים, על רקע החילון שבתקופה המודרנית. בימי קדם היה צריך לנמק היתרים, כמו מלחמה בשבת, ופיקוח נפש, וכד'.

39. בבלי שבת קכג ע"ב.

40. בבלי שבת יט ע"א, ירושלמי שבת פ"א, ד ע"ב ובבלי יומא פג-פה.

41. גם הלימוד של שמאי הזקן – **"עד רדתה – אפילו בשבת"** (שבת יט ע"א) אינו מפורש בכתוב, ובוודאי לא דרשות התנאים החלוקות על מקורו של פיקוח נפש מן התורה, בסוגיית יומא (שם).

42. **"השווה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום"** (בבלי קידושין ל ע"ב).

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים

למען יארכון ימיך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.

קישור זה בין יציאת מצרים לבין אדמת הארץ חותם את מסכת ההוכחות שמבנה עשרת הדיברות מעמיד אותם חמישה מול חמישה – שישה לאווין מול שישה לאווין – ב"שני לוחות" זה כנגד זה, כמסורת ישראל סבא (וכך פירש רמב"ן את "שני הלוחות", בסוף פירושו לעשרת הדיברות).

יתר על כן, קישור זה יוצר משפט אחד שלם, מעין פתיח וחיתום של הלוח הראשון:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים... למען יארכון ימיך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.

המשפט הזה כפסוק שלם אחד אכן מופיע בתורה במעמד הסנה (שמות ג', ח, יז), ופעמים רבות בספר דברים, והוא אכן מבטא את תכליתה של יציאת מצרים באופן בהיר וחד. מכאן עולה גם שאריכות הימים מכוונת לא רק לכיבוד אב ואם אלא ללוח הראשון כולו. כך אכן מפורש בספר דברים, שאריכות הימים "על האדמה" קשורה לעבודת ה' בכללה, ולאיסורי עבודה זרה במיוחד, והיא התכלית של יציאת מצרים. למשל: "וּיֵצֵאךְ בַּפְּנֵי בְּכַחוֹ הַגְּדוֹל מִמִּצְרַיִם. לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וְעֲצָמִים מִמֶּךָּ מִפְּנֵיךְ לְהַבְיִיאַךְ לַתַּת לֶךָ אֶת אֲרָצָם נַחֲלָה כִּיּוֹם הַזֶּה... וּשְׁמַרְתָּ אֶת חֻקֵּי וְאֶת מִצְוֹתַי... אֲשֶׁר יֵיטֵב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרַיִךְ וּלְמַעַן תֹּארוּךְ יָמִים עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ כֹּל הַיָּמִים";⁴³ וכן בפרשה הידועה מקריאת שמע: "וְהָיָה אִם שָׁמַעְתֶּם תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעַבְדוֹ כְּכֹל לְבַבְכֶם וּבְכֹל נַפְשְׁכֶם... לְמַעַן יִרְבוּ יָמֵיכֶם וַיְמִי בְּנִיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְתַת לְכֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ".⁴⁴ וכך ייראה אם כן המבנה הכולל של עשרת הדיברות:

43. דברים ד', לז-מ; וראה גם: דברים ה', כט - ו', ג; ו', כג-כד; י"א, א-ט.

44. דברים י"א, יג-כא; וראה גם: ל"ב, מו-מז; והיפוכו ב"לא תאריך ימים על האדמה..." בגלל עבודת אלילים (שם ל', יז-כ; ד', כה-כו). אפשר שמתבטא הרעיון גם בפרשת המלך: "...למען ילמד ליראה את ה' אלהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל, למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (שם י"ז, יט-כ).

בין אדם לאדם ולחברו

בין אדם למקום

המסגרת האמונית

א. אנכי ה' אלהיך

אשר הוצאתיך מארץ מצרים

מבית עבדים

- ב. 1. לא יהיה לך אלהים אחרים
על פני תמונה
- ז. 8. לא תנאף!

אשר בשמים ממעל
ואשר בארץ מתחת
ואשר במים מתחת לארץ

3. לא תשתחוה להם

4. ולא תעבדם

ח. 9. לא תגנוב!

כי אנכי ה' אלהיך אל קנא

פקד עוץ אבת על בנים

על שלשים

ועל רבעים לשנאי

ועשה חסד לאלפים

לאהבי

ולשמרי מצותי

ט. 10. לא תענה ברעך עד שקר!

ג. 5. לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא

כי לא ינקה ה'

את אשר ישא את שמו לשוא

ד. זכור את יום השבת

לקדשו

ששת ימים תעבד

ועשית כל מלאכתך

ויום השביעי

שבת לה' אלהיך

י. 11. לא תחמד בית רעך!
12. לא תחמד אשת רעך!

6. לא תעשה כל מלאכה אתה

שדהו	ובנך ובתך
ועבדו ואמתו	עבדך ואמתך
שורו וחמורו	ובהמתך
וכל אשר לרעך !	וגרך אשר בשעריך

כי ששת ימים
עשה ה' את השמים
ואת הארץ
את הים
ואת כל אשר
בם
וינח ביום השביעי
על כן ברך ה' את יום השבת
ויקדשהו
ה. כבוד את אביך ואת אמך
למען יארכון ימיך
על האדמה
אשר ה' אלהיך נתן לך

המבנה מראה בבירור את ההבדלים בין חמשת הדיבורים הראשונים לבין האחרונים. ביטוי המפתח "ה' אלהיך" מגדיר (חמש פעמים) את חמשת הדיבורים הראשונים, כולל כיבוד אב ואם, ויחד עם התביעות המחייבות זכירה ומעניקות ברכה וקדושה, יחד עם ההנמקות והגמול, עם המבנים המורכבים וששת הלאווין, מתאפיין ה"לוח הראשון" שבין ה' לישראל ובין אדם למקום (על פי החלוקה המקובלת בעם ישראל, מדורות רבים). לעומתו עומד ה"לוח השני" בניסוחו החד והפשוט עם ששת הלאווין בלבד, ורק כפילותו של "לא תחמד" מרמזת על התכנסות ששת הלאווין לחמישה דיבורים. ככל אחד מה"לוחות" יש חלוקה פנימית – שני דיבורים מול שלושה בלוח הראשון (לשון מדבר לעומת לשון נסתר); שלושה דיבורים מול שניים בלוח השני (לשון כללית-אוניברסלית, לעומת לשון מצמצמת – "רעך"), ולפיכך הדיבורים מסודרים במבנה מתהפך – 3:2 / 2:3.

הקבלות בין הלוחות

עוד ברור, שיש הקבלות בתוכן ובסגנון בין "שני הלוחות" (וכך הבינו חז"ל במכילתא⁴⁵):

• "אנכי ה' אלהיך... לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" ניצב מול "לא תרצח", ומרמז על "צלם אלהים" שבאדם.

• "לא תעשה לך פסל וכל תמונה..." ניצב מול "לא תנאף".

ואכן, דברי הנביאים מלאים בתיאור עבודת אלילים כניאוף (בפרט ביחס לפולחן הזנות של תועבת כנען), למשל: "והיה מקל זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ" (ירמיהו ג', ט).

• "לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא", כאיסור על שבועת שקר ניצב לדעתי גם מול "לא תגנב", שכוונתו העיקרית, כידוע, לגנבת נפש שעונשה מוות, ובעיקר מול "לא תענה ברעך עד שקר" ובספר דברים: "עד שוא". שבועת שקר, גנבה ועדות שקר הם חטיבה אחת.

• "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך", ניצב בעיקר מול "לא תחמד בית רעך לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך".

אפשר, שיש כאן גם רמיזה לכך, שהשבת היא מחסום בפני חמדת ממון ונשים, וניסיונות שונים של ניצול, עבדות והשפלה. אולם יש גם זיקה בין השבת לבין העדות, מפני שהיא מעידה על הבריאה, כמדרש המכילתא. גם כיבוד אב ואם מקביל כמוכן לאיסורי חמדת ממון, והם מקבילים גם במציאות החיים (כמדרש המכילתא).
הקבלה זו בין 'שני הלוחות' נדרשת במפורש בנבואת ירמיהו:

45. על "לא תחמד", מסכתא דבחודש יתרו פרשה ח, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 234-233: כיצד נתנו עשרת הדיברות: "ה' על לוח זה וה' על לוח זה. כתיב 'אנכי יי' אלהיך' וכנגדו 'לא תרצח' – מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך. כתיב 'לא יהיה לך' וכתיב כנגדו 'לא תנאף' – מגיד הכתוב שכל מי שעובד עבודה זרה מעלה עליו הכתוב כאלו מנאף אחר המקום... כתיב 'לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא' וכנגדו כתיב 'לא תגנוב', מגיד הכתוב שכל מי שהוא גונב, לסוף בא לידי שבועת שוא... כתיב 'זכור את יום השבת לקדשו' וכנגדו כתיב 'לא תענה' – מגיד הכתוב שכל מי שמחלל את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם שלא ברא עולמו לששה ימים ולא נח בשביעי, וכל מי שמשמר את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם, שברא עולמו לששה ימים ונח בשביעי... כתיב 'כבד את אביך ואת אמך' וכנגדו כתיב 'לא תחמוד' – מגיד הכתוב שכל מי שהוא חומד, סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואת אמו ומכבד למי שאינו אביו. לכך נתנו עשרת הדיברות **חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה**, דברי ר' חנינא בן גמליאל, וחכמים אומרים **עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה**".

הַגְּנֵב רְצַח וְנָאֵף וְהִשָּׁבַע לְשִׁקְרָא וְקָטַר לְבַעַל וְהִלֵּךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתֶם (ירמיהו ז', ט).

מתוך העניין ברור שרשימה זו של הנביא בנויה על ההקבלות בין 'שני הלוחות' בעשרת הדיברות, ולא על הסדר המדויק הרציף שלהם. "הַגְּנֵב" מקביל אצלו לשבועת שקר, ואילו "רְצַח וְנָאֵף", עומדים כנגד "קָטַר לְבַעַל, וְהִלֵּךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים". לכן הקדים הנביא גנבה לרציחה וניאוף, ולא מפני שהייתה בידו מסורת שונה על סדר הדיברות.⁴⁶ עשיית "משפט בין איש ובין רעהו", כולל "גר יתום ואלמנה" והאזהרה, על "דברי השקר" משלימים שם את הדרשה הנבואית של ירמיהו על עשרת הדיברות; "דברי השקר" כנגד "עד שקר" – חובת "משפט בין איש ובין רעהו", וכן, "גר יתום ואלמנה לא תעשקו", כנגד איסורי חמדת ממון, ו"גרך אשר בשעריך" באיסורי מלאכה בשבת:

כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל היטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשכנה אתכם במקום הזה. אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה. כי אם היטיב תיטיבו את דרכיכם ואת מעלליכם אם עשו תעשו משפט בין איש ובין רעהו. גר יתום ואלמנה לא תעשקו ודם נקי אל תשפכו במקום הזה ואחרי אלהים אחרים לא תלכו לרע לכם. ושכנתי אתכם במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם למן עולם ועד עולם (ירמיהו ז', ג-ז).

* * *

אמנם במכילתא⁴⁷ ובתלמוד הירושלמי⁴⁸ מצויה גם דעה אחרת ביחס לשני הלוחות, ולפיה נכתבו עשרת הדיברות פעמיים – עשרה על לוח אחד, ועשרה על לוח שני: "כיצד היו הלוחות כתובים? רבי חנניה בן גמליאל אומר: חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה... ורבנן אמרין: עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה" ממש כמו שני העתקים של חוזה, אשר נהוגים בכל הסכם ובכל ברית, מימי קדם⁴⁹ ועד היום הזה.

מכיוון שמעמד הר סיני הוא מעמד של כריתת ברית ויש בו קריאה של ספר הברית (שמות כ"ד, ז), קל להבין שארון הברית שבמשכן הוא "ארון העדת" (שם כ"ה, כב). הוא

46. מכיוון שסדר הדיבורים בירמיהו בנוי על הקבלת שני הלוחות בתורה, לכן אין טעם בניסיונות של חוקרים לשחזר מהם סדר קדום כלשהו עם השוואתו לתרגום השבעים. וראה: מ' וייס, 'עשרת הדיברות בפי נביאים', בתוך: ב"צ סגל (עורך), *עשרת הדיברות בראי הדורות*, ירושלים תשמ"ו, עמ' 53-65.

47. ראה לעיל, הערה 45.

48. שקלים פ"ו, מט ע"ד; סוטה פ"ח, כב ע"ד; וכן בשמות רבה תשא פרשה מז ו.

49. ראה למשל: J. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts, Relating to the O.T.*, Princeton 1955, pp. 199-203.

אשר ישמור בתוכו את שני ההעתקים של "לַחַת הַעֲדָת" (שם ל"א, יח), שהרי הוא המקום המקודש ה'משותף' לשני 'הצדדים' – ה' וישראל עמו – הקשורים בברית הזאת. וזהו אם כן חידוש בברית הזאת: אין ה' משאיר אצלו שום העתק של לוחות העדות לברית שבינו ובין ישראל עמו, כי אין לו כל צורך שמימי, בהעתק שמימי של התורה – "לא בשמים היא..." (דברים ל', יב). אלא הוא מפקיד את שני ההעתקים ביד משה, לתת אותם ב"משכן העֲדָת" (שמות ל"ח, כא), אשר מייצג את ה"שותפות" בברית – גם 'העותק של עם ישראל' וגם 'העותק של ה'', נמצאים יחד בארון העדות, בתוך משכן העדות, וכך מתקיים הפסוק: "ושכנתי בתוך בני ישראל..." (שמות כ"ט, מה-מו). זוהי אם כן המשמעות לדורות של משכן העדות, ובו שני לוחות העדות, לוחות הברית. נמצא שהפסוקים בפרשיות המשכן מכוונים יותר אל הדעה שעשרת הדיברות כתובים היו כולם על כל אחד משני הלוחות כשני העתקים של "ספר הברית", הוא "העדות". ואילו המבנה הפנימי של עשרת הדיברות מכוון יותר לדעה הרווחת במסורת ישראל, שני לוחות זה כנגד זה, חמישה דיבורים מול חמישה דיבורים, ושישה לאווין מול שישה לאווין.